

หลักเกณฑ์มาตรการบังคับใช้สิทธิตามสิทธิบัตร

ตามที่บริษัทยาข้ามชาติได้ออกข่าวและร้องเรียนต่อกรมทรัพย์สินทางปัญญา ว่าการขอใช้สิทธิตามสิทธิบัตรยา 3 ตัว อันประกอบไปด้วยยาเอฟาไวเรนซ์ (Effavirenz) โคลพิโดเกรล (Clopidogrel) และยาสูตรผสมระหว่างโลพินาเวียร์แเรโทนาเวียร์ (Lopinavir & Ritonavir) โดยอ้างว่ากระทรวงสาธารณสุขไม่ได้ทำตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ในกฎหมายสิทธิบัตร เพราะไม่ได้เจรจากับบริษัทผู้ทรงสิทธิให้ถึงที่สุดก่อน หากแต่ได้ใช้มาตรการดังกล่าวไปโดยลำพัง โดยขณะนี้บริษัทยากำลังล๊อบบี้ขอให้กรมทรัพย์สินทางปัญญาส่งเรื่องให้สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาชี้ขาด โดยอ้างว่าการใช้สิทธิตามสิทธิบัตรดังกล่าวไม่ถูกต้องตามกฎหมาย

กระทรวงสาธารณสุขได้ประกาศใช้มาตรการบังคับใช้สิทธิ (compulsory licensing) โดยอาศัยอำนาจตามมาตรา 51 แห่ง พ.ร.บ. สิทธิบัตร พ.ศ. 2522 อันเป็นการใช้สิทธิโดยรัฐบาล (government use) ซึ่งแตกต่างจากการใช้สิทธิโดยเอกชนตามมาตรา 46 มาตรา 47 และมาตรา 47 ทวิ มาตรา 51 เป็นการใช้สิทธิโดยรัฐเพื่อสาธารณประโยชน์ที่มีได้มีวัตถุประสงค์เชิงพาณิชย์ (public non-commercial use) และสอดคล้องกับความตกลงทริพส์ขององค์การการค้าโลก มาตรา 31 (b)

ความตกลงทริพส์รับรองสิทธิของประเทศสมาชิก ที่จะใช้มาตรการบังคับใช้สิทธิเพื่อตอบสนองของความต้องการของสาธารณชน ซึ่งมาตรการลักษณะนี้ถูกกำหนดไว้ในกฎหมายสิทธิบัตรของทุกประเทศ (กฎหมายไทยในมาตรา 51 และ 52 ของ พ.ร.บ. สิทธิบัตรฯ) โดยการใช้เพื่อสาธารณประโยชน์นี้ จะต้องเป็นการใช้โดยคำสั่งของรัฐเพื่อประโยชน์สาธารณะ (โดยอาจมอบให้หน่วยงานรัฐหรือเอกชนดำเนินการก็ได้) ความตกลงทริพส์อนุญาตให้รัฐสมาชิกบังคับใช้สิทธิเช่นนี้โดยไม่จำเป็นต้องเจรจาหรือพยายามที่จะได้รับอนุญาตจากผู้ทรงสิทธิบัตรก่อน เพียงแต่จะต้องให้ค่าตอบแทนแก่ผู้ทรงสิทธิบัตร (โปรดดู TRIPS Agreement, Article 31(b))

มาตรา 51 วรรคแรกของ พ.ร.บ. สิทธิบัตรฯ บัญญัติไว้สอดคล้องกับความตกลงทริพส์ โดยอนุญาตให้กระทรวง ทบวง กรม ใช้สิทธิตามสิทธิบัตรเพื่อสาธารณประโยชน์อย่างหนึ่งอย่างใด โดยให้ค่าตอบแทนแก่ผู้ทรงสิทธิบัตร และจะต้องแจ้งให้ผู้ทรงสิทธิทราบเป็นหนังสือโดยไม่ชักช้า **ไม่มีที่ใดในมาตรา 51 ที่กำหนดให้รัฐต้องเจรจากับผู้ทรงสิทธิเสียก่อนที่จะทำการบังคับใช้สิทธิ ส่วนตอนท้ายของมาตรา 51 วรรคสอง ที่กำหนดให้นำมาตรา 50 มาใช้บังคับโดยอนุโลมนั้น ก็หาได้มีนัยดังที่บริษัทยกกล่าวอ้างไม่**

มาตรา 51 วรรคสองเป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับการกำหนดค่าตอบแทนกับเงื่อนไขการใช้สิทธิ มีใช้บทที่ให้อำนาจรัฐบังคับใช้สิทธิ ซึ่งได้บัญญัติเอาไว้แล้วในมาตรา 51 วรรคแรก

ในการกำหนดค่าตอบแทนและกำหนดเงื่อนไขการใช้สิทธิ มาตรา 51 วรรคสองให้นำ มาตรา 50 มาใช้บังคับโดยอนุโลม ซึ่งทั้งผู้ขอใช้สิทธิและผู้ทรงสิทธิบัตรจะต้องตกลงกันในเรื่อง ค่าตอบแทนและเงื่อนไขการใช้ หากตกลงกันไม่ได้ มาตรา 50 วรรคสองและสามให้อธิบดีกรม ทรัพย์สินทางปัญญาเป็นผู้กำหนด คู่กรณีที่ไม่พอใจคำวินิจฉัยของอธิบดี อาจอุทธรณ์คำสั่งต่อ คณะกรรมการสิทธิบัตรต่อไปได้

เฉพาะแต่เรื่องค่าตอบแทนและเงื่อนไขการใช้สิทธิเท่านั้น ที่กฎหมายให้นำมาตรา 50 มาใช้บังคับโดยอนุโลม คำว่า “โดยอนุโลม” นั้นหมายความว่า การใช้บังคับจะต้องไม่ ขัดต่อเจตนารมณ์ของมาตรา 51 ด้วย ซึ่งเจตนารมณ์ของมาตราดังกล่าวก็ปรากฏชัดเจนอยู่ แล้วในความตอนท้ายของมาตรา 51 วรรคแรก ที่บัญญัติว่า “ทั้งนี้โดยไม่อยู่ภายใต้บังคับเงื่อนไข ในมาตรา 46 มาตรา 47 และมาตรา 47 ทวิ” ซึ่งมาตรา 46 มาตรา 47 และมาตรา 47 ทวินั้น เป็น เรื่องเกี่ยวกับการบังคับใช้สิทธิโดยเอกชน ซึ่งทั้งสามบทมาตรากำหนดเงื่อนไขการใช้สิทธิไว้ เหมือนกันอยู่ประการหนึ่ง คือ “ผู้ขอใช้สิทธิจะต้องแสดงว่าผู้ขอได้พยายามขออนุญาตใช้สิทธิตาม สิทธิบัตรจากผู้ทรงสิทธิ โดยได้เสนอเงื่อนไขและค่าตอบแทนที่เพียงพอตามพฤติการณ์แห่งกรณี แล้ว แต่ไม่สามารถตกลงกันได้ภายในเวลาอันสมควร”

การที่มาตรา 51 วรรคแรกตอนท้าย บัญญัติให้นำเงื่อนไขในมาตรา 46 มาตรา 47 และ มาตรา 47 ทวิ มาใช้ ย่อมหมายความว่าถึงเงื่อนไขทั้งหมดในบทมาตรานี้เหล่านั้น รวมทั้งเงื่อนไขที่ ให้ พยายามขออนุญาตจากผู้ทรงสิทธิก่อนด้วย ซึ่งเมื่ออ่านประกอบกับข้อความในมาตรา 51 ที่ กำหนดให้ผู้ขอใช้สิทธิ “แจ้งให้ผู้ทรงสิทธิทราบเป็นหนังสือโดยไม่ชักช้า” แล้ว ก็จะเข้าใจได้ว่า มาตรา 51 กำหนดหลักเกณฑ์การบังคับใช้สิทธิไว้แตกต่างกับมาตรา 46 มาตรา 47 และมาตรา 47 ทวิ โดยหน่วยงานรัฐผู้ขอใช้สิทธิไม่จำเป็นต้องเจรจาหรือพยายามที่จะได้รับอนุญาตจากผู้ทรง สิทธิบัตรก่อน เพียงแต่ต้องแจ้งให้ผู้ทรงสิทธิทราบโดยไม่ชักช้า ซึ่งบทบัญญัติในกฎหมายไทยที่ กล่าวมานี้ สอดคล้องกับพันธกรณีในความตกลงทริปส์ทุกประการ

เหตุที่ความตกลงทริปส์ยกเว้นให้รัฐไม่ต้องเจรจากับผู้ทรงสิทธิบัตรก่อน ก็เพราะการ กำหนดให้ผู้ขอใช้สิทธิเข้าสู่กระบวนการเจรจาขอใช้สิทธิโดยสมัครใจเสียก่อน จะมีผลกระทบต่อ ความสำเร็จของการบังคับใช้สิทธิเป็นอย่างมาก หากการเจรจาใช้เวลานาน ย่อมทำให้ความ ต้องการของรัฐบาลที่จะใช้สิทธิเพื่อสาธารณประโยชน์ ไม่ได้รับการตอบสนองในเวลาอันสมควร ทั้งนี้เพราะการเจรจาขอใช้สิทธิโดยสมัครใจนั้น อาจครอบคลุมรายละเอียดการอนุญาตให้ใช้สิทธิ มากมายหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องค่าตอบแทนการใช้สิทธิ ระยะเวลาการใช้สิทธิ การใช้ เทคโนโลยีอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น โนว์ฮาว การถ่ายทอดเทคโนโลยีย้อนกลับ (grant-back) การพ่วงขาย ผลิตภัณฑ์หรือเทคโนโลยีอื่น (tying) จำนวนสินค้าที่จะทำการผลิต ข้อห้ามส่งออกสินค้า ฯลฯ ซึ่ง

ทั้งหมดนี้ย่อมเป็นการยากที่รัฐบาลจะสามารถเจรจากับผู้ทรงสิทธิบัตรได้อย่างประสบความสำเร็จ ในช่วงเวลาอันจำกัด

เมื่อผู้ทรงสิทธิสามารถใช้สิทธิบัตรเป็นเครื่องมือหาประโยชน์และผลกำไร ก็ย่อมคาดหมายได้ว่าผู้ทรงสิทธิจะไม่สมัครใจและไม่ยินยอมให้รัฐบาลใช้สิทธิของตน เพราะนั่นหมายถึงการพังทลายของอำนาจผูกขาดตลาดที่ผู้ทรงสิทธิบัตรมีอยู่ จากประสบการณ์การใช้มาตรการบังคับใช้สิทธิของต่างประเทศ ผู้ทรงสิทธิบัตรมักจะใช้กลวิธีเจรจาถ่วงเวลาออกไป เช่น ด้วยการตั้งข้อเสนอละเอินไขว่คว้าซึ่งผู้ขอใช้สิทธิไม่อาจยอมรับได้ จนการบังคับใช้สิทธิไม่อาจกระทำได้ในที่สุด และนี่ก็คือความมุ่งหมายของความตกลงทริปส์ ที่ยกเว้นว่าการใช้สิทธิบัตรเพื่อสาธารณประโยชน์โดยรัฐไม่อยู่ในเงื่อนไขที่จะต้องมีการเจรจา หรือพยายามที่จะได้รับอนุญาตจากผู้ทรงสิทธิบัตรก่อน เพียงแต่รัฐที่ใช้สิทธิมีหน้าที่ที่จะต้องแจ้งให้ผู้ทรงสิทธิบัตรทราบโดยไม่ชักช้า เกี่ยวกับการตัดสินใจบังคับใช้สิทธิ และต้องจ่ายค่าตอบแทนให้แก่ผู้ทรงสิทธิเท่านั้น

มาตรา 31 (h) ของความตกลงทริปส์ กำหนดว่า ผู้ทรงสิทธิจะได้รับค่าตอบแทนที่เพียงพอตามสภาพการณ์ของแต่ละกรณี โดยให้คำนึงถึงมูลค่าทางเศรษฐกิจของการอนุญาตให้ใช้สิทธิ

มาตรา 51 วรรคสองของกฎหมายไทย บัญญัติไว้สอดคล้องกับความตกลงทริปส์ โดยให้การตกลงกันระหว่างคู่กรณีเกี่ยวกับอัตราค่าตอบแทน ซึ่งหากไม่สามารถตกลงกันได้ ก็ให้อธิบดีกรมทรัพย์สินทางปัญญาเป็นผู้ชี้ขาด

การให้ค่าตอบแทนแก่ผู้ทรงสิทธิเป็นหัวใจสำคัญของมาตรการบังคับใช้สิทธิ อันแสดงว่ากฎหมายมิได้ให้อำนาจรัฐที่จะริบคืนสิทธิบัตรโดยไม่เป็นธรรม ซึ่งก่อนหน้าที่จะมีความตกลงทริปส์ รัฐไม่มีพันธกรณีในเรื่องนี้ ความตกลงทริปส์กำหนดให้มีการให้ค่าตอบแทนแก่ผู้ทรงสิทธิบัตรในทุกกรณี ไม่ว่าจะเป็นการใช้สิทธิโดยเอกชนหรือโดยรัฐ

ในเรื่องอัตราค่าตอบแทน ความตกลงทริปส์เพียงแต่ให้มีค่าตอบแทนที่เพียงพอ (adequate remuneration) โดยให้พิจารณาจากสถานการณ์ในแต่ละกรณี โดยให้คำนึงถึงมูลค่าทางเศรษฐกิจของการอนุญาตให้ใช้สิทธินั้น เช่น หากผู้ขอใช้สิทธิผลิตสินค้าออกจำหน่าย และได้กำไรเป็นจำนวนมาก ค่าตอบแทนการใช้สิทธิก็ควรมีอัตราสูง แต่ในกรณีที่การใช้สิทธิมิได้เป็นไปเพื่อหากำไร ดังเช่นกรณีที่องค์การเภสัชกรรมผลิตยาเพื่อแก้ปัญหาสาธารณสุขของประเทศ ค่าตอบแทนก็ควรมีอัตราที่ต่ำ

ในข้อเท็จจริง กระทรวงสาธารณสุขได้เสนอค่าตอบแทนให้แก่ผู้ทรงสิทธิบัตรยาทั้ง 3 ตัว เป็นจำนวนร้อยละ 0.5 ของมูลค่าการจำหน่ายยาชื่อสามัญโดยองค์การเภสัชกรรม ซึ่งหากบริษัทผู้ทรงสิทธิเห็นว่าค่าตอบแทนดังกล่าวต่ำเกินไป ก็อาจดำเนินการตามมาตรา 51 วรรคสอง ประกอบมาตรา 50 โดยขอให้อธิบดีกรมทรัพย์สินทางปัญญากำหนดค่าตอบแทนที่เหมาะสม และอาจอุทธรณ์คำสั่งของอธิบดีต่อไปได้

โดยสรุป ข้อกล่าวอ้างของบริษัทฯ ผู้ทรงสิทธิบัตรที่ถูกบังคับใช้สิทธินั้นไม่น่าจะถูกต้อง ไม่
ว่าจะพิจารณาตามตัวบทกฎหมาย หรือจากเจตนารมณ์ของ พ.ร.บ. สิทธิบัตรฯ และความตก
ลงทริปส์ เพราะเป็นการนำประเด็นเรื่อง “อำนาจ” การบังคับใช้สิทธิโดยรัฐ มาตีความปนเปกับ
ประเด็น “การกำหนดเงื่อนไขการใช้สิทธิ” และ “การกำหนดค่าตอบแทน” ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น

รศ.ดร. จักรกฤษณ์ ควรพจน์

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัย Wollongong

ออสเตรเลีย

14 กุมภาพันธ์ 2550